
HET LAND VAN HERLE

Tijdschrift en contactorgaan

voor vrienden en beoefenaars van de historie van oostelijk Zuid-Limburg

---

Nog eens over de kwestie van het personaat van Heerlen.

Kanttekeningen bij een artikel.

In een blad als dit mag, dunkt me, de titel van een bijdrage als blikvanger fungeren. Dat was toch ook het geval met de verbazing die opklonk uit de vraag: Hoe komt een Zuidfranse prelaat aan het personaat van Heerlen? Met deze vraag presenteerden de twee auteurs, Emile Ramakers en Régis de la Haye, een bijdrage in het laatste nummer van de vorige jaargang van *Het Land van Herle*¹. Ik las deze bijdrage over de buitengewoon ingewikkelde geschiedenis van het zogenoemde personaat van Heerlen met meer dan gewone belangstelling. Ik was op dat moment net teruggekomen van een onderzoek in het Algemeen Rijksarchief in Den Haag en was daar juist enkele nieuwe bijzonderheden over dit personaat op het spoor gekomen. Zoals de eerstgenoemde auteur zich presenteert als iemand, die al jaren onderzoek verricht naar de "persona" van Heerlen, kan ik dit van mijzelf ook zeggen².

Weliswaar was ik bij het laatste bezoek aan Den Haag met andere dingen bezig, maar enkele gegevens betreffende het personaat van Heerlen kwamen mij bij die gelegenheid min of meer toevallig in handen. Zij vormen de basis voor de nu volgende kanttekeningen, die uitdrukkelijk bedoeld zijn als aanvulling, en hier en daar ook als correctie, op het genoemde artikel. Wat daar gezegd is behoeft dus hier niet herhaald te worden, maar kan als bekend worden verondersteld.

Ik wil echter beginnen met een algemene opmerking. Lang geleden publiceerde ik een studie over de beneficiën die in handen waren gekomen van een Nederlander, Willem van Enckenvoirt, die een leven lang verbonden is geweest in vele uiteenlopende functies aan de pauselijke curie in Rome en daar tijdens het pontificaat van zijn vriend en landgenoot, paus Adriaan VI (1522-1523), tot kardinaal werd gecreëerd³. De titel luidde: Willem van Enckenvoirt (1464-1534) und seine Benefizien. Ein Beispiel der Pfründenhäufung im Spätmittelalter⁴. Hij kwam tijdens zijn loopbaan in het bezit van

ruim honderd beneficiën, waaronder twee bisschopszetels en een groot aantal kanonikaten met prebenden. Tot zijn bezit behoorden ook enkele beneficiën cum cura, waaraan dus zielzorg verbonden was, zoals pastoors- en kapelaansplaatsen. Ook deze werden beschouwd als bronnen van inkomsten, waarbij op de beneficiant de verplichting rustte voor een vervanger ter plaatse te zorgen, die opkwam voor de pastorale verplichtingen tegen een liefst zo beperkt mogelijk gehouden deel van de inkomsten.

Wie eenmaal op de hoogte is van de manier waarop het kerkelijk beneficiëwezen voor een belangrijk deel benut werd om belangrijke personen in Rome en elders aan voldoende inkomsten te helpen, staat er niet zo verbaasd over de namen van twee Zuidfranse prelaten aan te treffen op de lijst van de personae van Heerlen. Het was doodgewoon een kwestie van kruiwagens die de vergevingsrechten voor het betreffende beneficie bezaten. Dat waren voor het personeel van Heerlen een hele rij hooggeplaatste personen of instanties, hetgeen op zich al de belangrijkheid van dit goed gedoteerde beneficie demonstreert. Gedurende lange tijd berustten deze rechten bij de koning van Spanje, die zelf weer in de rechten was getreden van de hertog van Brabant.

Na 1632 kwamen ook de Staten-Generaal op het toneel en deze hebben overeenkomstig de wisselingen op het politiek terrein in de zeventiende eeuw dezelfde rechten uitgeoefend. Vervolgens was het de koning van Frankrijk, Lodewijk XIV in hoogsteigen persoon, die tijdens het zogeheten Franse intermezzo⁵ van 1672/73-1678 de bedoelde rechten aan zich heeft getrokken om ze bij de vrede van Nijmegen (1678) weer af te staan aan de Staten-Generaal. Deze hebben ze na 1678 tot aan het eind van het Staatse tijdperk zo goed als ononderbroken uitgeoefend⁶.

Voor al de jaren van dit Franse intermezzo vragen onze aandacht. De beide auteurs vermelden dat na de verovering van Staats Overmaze in de zomer van 1672 de toenmalige vicaris-generaal van het bisdom Roermond, Jacobus van Oeveren⁷, profiteerde van een soort machtsvacuum om een van zijn neven, de Franciscaan Robertus van Elsrack, tot persona van Heerlen en Voerendaal te benoemen. Het gebruik van het woord "machtsvacuum" vereist enige toelichting. Zoals gezegd berustten de benoemingsrechten in de voorafgaande jaren beurtelings bij de koning van Spanje en de Staten-Generaal. De persona, die in 1658 het personeel verwierf, Iteel Frederic Cloeps, zoon van een van de Spaanse onderhandelaars voor het partagetractaat, was de laatste die, mede door toedoen van de Spaanse koning, aan de lijst van personae was toegevoegd. Hij werd ook na de sluiting van het partagetractaat door de Staten-Generaal ongestoord in het bezit van dit beneficie gelaten.

Eerst nadat hij in 1668 was overleden vonden Hare Hoogmogenden het ogenblik gekomen om zich met het ook in hun ogen belangrijke beneficie te gaan bemoeien. Zij benoemden geen nieuwe

persona, maar brachten het personaat onder het beheer van de rentmeester van de geestelijke goederen om uit de inkomsten een of meer predikanten aan een bezoldiging te helpen⁸. Exacte gegevens daarover ontbreken. Men kan er echter van uitgaan dat de predikant van Heerlen, Willem Nobis (1649-1676)⁹, gedurende een aantal jaren zijn inkomen uit het personaat heeft genoten. In een zekere zin was hij de persona van Heerlen en tegelijk in de plaats gekomen van pastoor Matthias Renckens, aan wie door de reglementen het verblijf in de Staats geworden partages was ontzegd¹⁰.

Met de komst van de Fransen kwam aan deze situatie een einde. Profiterend van de omstandigheden matigde Jacobus van Oeveren zich het recht aan het personaat te vergeven aan zijn neef, die nog slechts diaken was. In de benoemingsbrief van 18 juni 1672¹¹ verklaarde hij dat dit recht hem toekwam om aan de vacature, die op de dood van Cloeps was gevolgd, een eind te maken. Joannes Weustentraet, pastoor van Klimmen en deken van Valkenburg¹², kreeg de opdracht Van Elsrack in het bezit van het personaat te brengen.

Of aan de vicaris-generaal het recht tot deze benoeming werkelijk toekwam is zeer twijfelachtig. Het was hooguit de bevoegdheid van de bisschop van Roermond of diens plaatsvervanger aan de benoemde persona de institutio canonica te verlenen en vooral de

Portrait of Godefroy Comte d'Estrades, Marshal of France, in military uniform. The text below the portrait is a handwritten inscription in French, likely a dedication or a note related to the portrait.

*Maarschalk Godefroy
comte d' Estrades*

door deze voorgedragen plaatsvervanger, de vicarius perpetuus, meestal simpelweg pastoor genoemd, met de benodigde volmachten uit te rusten. Het laatste was in dit geval niet nodig, want pastoor Renckens was toen al op zijn post teruggekeerd. Hij was benoemd in 1637 en had bijgevolg al een lang pastoraat achter de rug. Hij zou nog geruime tijd tot aan zijn dood in 1685 in functie blijven¹³. Het is niet uitgesloten dat de deken van Valkenburg zijn twijfels heeft gehad over de rechtsgeldigheid van de door Van Oeveren verrichte benoeming. Mogelijk heeft hij daarom de hem toegedachte taak niet verricht. Feit is dat nog maar enkele dagen na de uitvaardiging van de benoemingsbrief de vicaris-generaal op 23 juni een nieuwe brief deed uitgaan¹⁴, waarin de opdracht om de begunstigde in het werkelijk bezit van het beneficie te stellen gegeven werd aan iedere priester, die daarvoor door Van Elsrack zou worden aangezocht. Een werd er met name genoemd en dat was een medebroeder van Van Elsrack, Joannes Deckers, lector in de theologie en lid van de gemeenschap der Franciscanen in Roermond. Voorwaar een wat vreemde manoeuvre, die de nodige vragen openlaat.

Deze twee beslissingen komen niet voor in de *acta episcopalia* van dit jaar, waar toch in de regel de meest uiteenlopende ambtshandelingen werden geregistreerd¹⁵. Wel vermelden de acten van vicaris Van Oeveren dat op 5 december 1672 voor Van Elsrack met het oog op zijn priesterwijding de *litterae dimissoriales* werden uitgegeven¹⁶. Ook vinden we er enkele maatregelen opgetekend met betrekking tot het pastoraat in Voerendaal. Dit pastoraat beruiste volgens een aantekening van 5 juli 1672 bij Henricus van Haren. Nog geen jaar later was hij overleden. Op 22 mei 1673 werd daarom de *deservitura* voor deze parochie toevertrouwd aan Giulelmus Lenaerts uit Maastricht en op 28 juni daaropvolgend werd hem de institutie als pastoor verleend.

Omstreeks dezelfde tijd werden dank zij de voorlopig nu onbetwiste heerschappij van de Fransen de kerken in de Landen van Overmaas weer in gebruik genomen voor de rooms-katholieke eredienst. Dat gebeurde dus ook in Heerlen en Voerendaal. Aantekeningen daaromtrent zijn te vinden in de doop- en trouwregisters van Voerendaal. De nieuwe situatie werd daar als volgt omschreven:

“*Incepit iterum exercitium religionis catholicae in festis pentecostalibus anni 1673 idque per arma regis Christianissimi*” (de uitoefening - lees: de publieke uitoefening - van de katholieke godsdienst begon opnieuw op het Pinksterfeest van 1673 en wel dank zij de wapenen van de Allerchristelijkste koning)¹⁷. Ook op andere plaatsen waagden verschillende pastoors het eerst in 1673 terug te keren of uit hun schuilplaatsen te voorschijn te komen. Het is tekenend voor de onzekerheid, die tijdens het eerste jaar van de Franse inval in verband met de wisselende krijgskansen was blijven voortduren.

De vraag blijft of Van Elsrack hoe dan ook ooit in het bezit is

gesteld van het personaat van Heerlen. Waarschijnlijk is dat niet. Zeker is dat koning Lodewijk, vermoedelijk in de tweede helft van 1673, een nieuwe persona benoemd heeft, zonder zich om de rechten van anderen te bekommeren. In hun artikel verwijzen de auteurs terecht naar een notariële acte van 10 januari 1674 om vast te stellen dat Jean-François d'Estrades op die datum in het bezit was van het personaat¹⁸. Het is de vraag of de preciese datum van zijn benoeming ooit vastgesteld zal kunnen worden. De benoemingsbrief is in ieder geval tot op heden niet boven water gekomen. Hoe een en ander formeel in zijn werk is gegaan onttrekt zich aan onze waarneming. Ook aangaande de motieven die de koning bewogen hebben tast men in het duister, afgezien dan van het feit, dat hij een van zijn gunstelingen, graaf Godefroi d'Estrades, met dit gunstbewijs voor diens zoon een genoeg wilde verschaffen¹⁹. Vicaris-generaal Van Oeveren had zo goed als zeker geen enkele bemoeienis met de benoeming. De acta maken er geen melding van. Veelzeggend voor de manier waarop de beneficiant zelf tegen de zaak aankeek is dat hij in de door mij ontdekte documenten tot twee keer toe het jaar 1675 noemt als het jaar waarin hij dit beneficium zou hebben ontvangen²⁰. Veelzeggend, want vermoedelijk kregen de aanvullende maatregelen op de opdracht aan pastoor Matthias Renckens op 10 januari 1674 verleend om het beneficium voor hem in bezit te nemen, voor de daaraan verbonden inkomsten eerst in dat jaar enig effect en vloeiden hem toen de eerste gelden uit deze bron toe.

Het wordt tijd de bedoelde documenten zelf te presenteren²¹. Zij hebben niet betrekking op de inbezitname van het personaat ten gunste van Jean-François d'Estrades, maar op de afstand ervan door de beneficiant aan een vriend en vertrouweling, Jean de Groussou, die als secretaris bij hem in dienst was. Zij verbleven beiden in Turijn, waar D'Estrades als ambassadeur van Frankrijk aan het hof van de hertog van Savoye geaccrediteerd was²². Met een schrijven van 20 juli 1679 richtte hij zich tot de Staten-Generaal om het hoge college van zijn voornemen in kennis te stellen en te verzoeken Jean de Groussou in zijn plaats te benoemen. De auteurs gaan dus werkelijk in de fout, wanneer zij schrijven:

“Groussou moet al persona zijn geweest in 1678, toen de Vrede van Nijmegen getekend werd, *daar* (cursivering van mij) artikel IX bepaalt dat alle bezitters van kerkelijke goederen, waaronder personen, gehandhaafd zullen blijven”²³. De logica van deze uitspraak ontgaat mij ten enen male. De uitdrukkelijke vermelding van “personnats” in het bewuste artikel als een van de vele soorten van beneficiën, waarvoor het bedoeld is, is natuurlijk veelzeggend, maar de logica is veel stringenter, wanneer D'Estrades senior, de voornaamste onderhandelaar van Lodewijk XIV in Nijmegen, zich voor de opname van dit artikel, juist in deze vorm, heeft ingezet met de bedoeling de belangen van zijn eigen zoon veilig te stellen²⁴. Deze

was in ieder geval op dat ogenblik nog de persona van Heerlen.

Het lijkt mij zinvol de voornaamste passages uit de brief van 20 juli 1679 hier te laten volgen, omdat zij het een en ander onthullen over de motieven die aan het verzoek ten grondslag lagen. Na uitdrukking te hebben gegeven aan de gevoelens van hoogachting en vriendschap die hij net als zijn vader koesterde voor Hare Hoogmogenden vervolgt D'Estrades junior:

“Ces sentiments... me donnent la liberté de les supplier très humblement d'accorder à Monsr de Groussou qui est auprès de moi depuis vingt cinq ans avec un attachement particulier pour toute notre famille l'aggrément d'un petit bénéfice que le Roi eût la bonté de me donner en l'année 1675 qui est le personnat de Herle près de Maestricht dont j'envoije par Monsr Lamoureux²⁵ la démission entre les mains de Vos Seigneurs; elles ne scauroient obliger plus sensiblement mon Père et moi qu'en lui accordant cette grâce que Nous avons tant à coeur et dont je ne perderai jamais le souvenir”. Het was beslist niet overdreven te schrijven dat de overdracht van het beneficium aan Jean de Groussou ook D'Estrades senior zeer ter harte ging. Uit het dossiertje blijkt namelijk dat deze zich persoonlijk voor de zaak heeft ingezet. Hij heeft dit echter niet rechtstreeks gedaan, maar met inschakeling van de ambassadeurs van de Republiek in Parijs, Jacob Boreel en Everard van Weede²⁶. Hij benaderde deze met het verzoek zich bij zijn opdrachtgevers in Den Haag te willen inzetten voor de wens van zijn zoon en gaf hem de verzekering dat hijzelf dit bijzonder op prijs zou stellen: *“En admettant en sa faveur la démission que M.l'Abbé d'Estrades, Ambassadeur du Roy à Turin, fait entre les mains de ce bénéfice qui vaut deux cens Escus de rente à cinq lieues de Mastricht dont le Roy le pourveut en 1675 et qui est conservé par le traité de paix de Nimègue”*. De ambassadeur is op dit verzoek ingegaan en schreef op 4 augustus 1679 een brief van de gewenste strekking²⁷. Daaraan valt nog de bijzonderheid te ontlenuen dat Jean de Groussou voor de familie D'Estrades belast was geweest met de opvoeding van Jean-François, “sijnde oock geweest syn precepteur”. Deze brief lag bij de Hoogmogende Heren op 10 augustus op tafel²⁸, nadat het eerder binnengekomen request al enkele dagen tevoren aan de gedeputeerden voor Buitenlandse Zaken ter advisering was toevertrouwd²⁹. Het nieuwe stuk werd uiteraard ook naar deze heren verwezen.

Op 23 augustus 1679 viel de eigenlijke beslissing³⁰. Conform aan het positief advies van de gedeputeerden werd besloten aan Boreel, Van Weede en d'Estrades senior te berichten dat Hare Hoogmogenden hadden “geconsenteert in 't voors. versoeck”. Wel werd er de voorwaarde aan verbonden dat in overeenstemming met de gebruiken van het land het personaatschap van Heerlen gedurende acht dagen vacant zou worden gehouden en pas na verloop van die termijn de betreffende acte zou worden opgemaakt³¹. Nog diezelfde dag ging ook het bericht naar Turijn de deur uit.

De betreffende acte liet nog enige tijd op zich wachten. Er kwam zelfs via de al genoemde Jehan Lamoureux nog een request uit Turijn binnen met de wat ongeduldige vraag waar het stuk bleef³². Op 27 september was het eindelijk zover dat het kon worden verzonden³³. Misschien had de aanmaning toch zijn werk gedaan. Op 8 oktober kan abt d'Estrades ook in naam van de begunstigde Jean de Groussou zijn dank betuigen aan de heren in Den Haag³⁴. De overdracht van het personaatschap in Heerlen was inderdaad tot volle tevredenheid geregeld.

Maarschalk d' Estrades ontvangt de pen om het vredesverdrag met Spanje te ondertekenen.

Het is echter de vraag of de overdracht van het beneficium helemaal belangeloos is geweest. Ik heb daar zo mijn vragen bij. Het heeft er zeker de schijn van dat ook motieven van eigenbelang een rol hebben gespeeld. Het kan zelfs zijn dat Jean-François d'Estrades het beneficium kwijt wilde, omdat de autoriteiten in Den Haag een andere koers leken te gaan volgen dan men op grond van de vredesonderhandelingen in Nijmegen zou kunnen verwachten. Een aanwijzing in die richting meen ik te vinden in een brief, die de internuntius in Brussel, Sebastiano Antonio Tanari³⁵, op 17 juli 1679 deed uitgaan naar een bevriende relatie in Parijs, waarin hij deze aanspoorde er voor te willen ijveren dat d'Estrades junior niet gehinderd zou gaan worden in de vrije uitoefening van de rechten aan het personaat verbonden en om wille van het belang van de godsdienst in de Landen van Overmase in het bezit er van gehandhaafd zou blijven. In een brief van 16 augustus daaropvolgend bericht hij aan de bisschop van Roermond, Reginald Cools³⁷, dat er in Parijs overleg was gepleegd met graaf d'Estrades en dat de wens geuit was de beschikking te krijgen over uitgebreide informatie betreffende de politieke lijn die Den Haag wenste te gaan volgen³⁸. De Franse ambassadeur in Den Haag, Jean-Antoine, comte d'Avaux³⁹, zal daarover wel zijn aangeschreven, maar ook pastoor Renckens in Heerlen zou worden ingeschakeld om te achterhalen wat er precies aan de hand was.

Nadere gegevens over het resultaat van deze bemoeienis heb ik niet kunnen achterhalen. Uit de gang van zaken rond de verzoeken van de beide D'Estrades zou men nochtans kunnen concluderen dat het loos alarm is geweest. De heren in Den Haag hebben zich wel degelijk gehouden aan de verplichtingen die zij waren aangegaan. Blijft nochtans de vraag, in hoeverre de beide prelaten op zo'n grote afstand er in konden slagen zich van de inkomsten uit dit beneficium te verzekeren. Het antwoord is simpel. Zij hadden daarvoor hun zaakwaarnemers ter plaatse of in de buurt. Toen in de zomer van 1679 gecommiteerden van de Raad van State hun gebruikelijke controle in de Landen van Overmaas hadden verricht, rapporteerden zij dat zij informatie hadden ingewonnen over de inkomsten uit het personaat van Heerlen⁴⁰. De daaraan gewijde passage laat ik hier volgen:

“Abraham Heldewier heeft ons bekend gemaakt dat hij bij speciaal contract met d'Estrades was geaccordeerd dat hij voor de tijd van twee jaar zou trekken de inkomsten van het personaatschap van Heerle bij contract van vrede met Frankrijk den Heer Abt d'Estrades competerende, soo hebben wij d'opkomsten en goederen onverpacht gelaten en alsoo het patronatus laicalis ter dispositie van den Staat en na dood van voornoemt abt aan de staat zal komen⁴¹, zo geven wij ter overweging of het niet goed zou zijn rentmeester Ghijzen te gelasten daarvoor jaarlijks een post van memorie te stellen omme de inkomsten bij vacature van 'tselve aen den Staet te verant-

woorden; goedgev. conform dat gebeure p.m.” De auteurs hebben dus gelijk, wanneer zij op grond van de bemoeienis van de hier genoemde Abraham van Heldewier⁴² met het personaat in 1683 concluderen dat deze zich vermoedelijk al eerder met deze zaken had beziggehouden. Dat gebeurde dus al in 1679 en het is beslist niet uitgesloten dat hij al eerder was gemandateerd.

De suggestie die de gecommitteerden aan de hand deden om de rentmeester van de geestelijke goederen de instructie te geven om jaarlijks aantekening te houden over de inkomsten van het personaat werd door de Raad van State aangenomen. Jammer genoeg zijn van het archief van deze rentmeester slechts enkele brokstukken bewaard gebleven⁴³. Wel komen we in de verbalen van de gecommitteerden van de Raad van State het personaat regelmatig tegen. Uit dat van 1681⁴⁴ blijkt dat Abraham van Heldewier gedurende de twee tussenliggende jaren pastoor Renckens van Heerlen een jaarlijkse uitkering van 42 rijksdaalders had bezorgd. Toen hij de heren gecommitteerden vroeg of hij daar goed aan gedaan had en of zij er hun goedkeuring aan wilden hechten, hadden zij opgemerkt dat zij niet wensten te tornen aan wat gebeurd was. Zij gaven echter wel te verstaan dat de pastoor voor de oorlog⁴⁵ nooit een dergelijke tegemoetkoming had genoten en dat voor het vervolg de 42 rijksdaalders in de kas van rentmeester Ghijsen dienden te komen.

Uit een en ander wordt wel duidelijk dat het beslist de moeite zou lonen deze verbalen eens systematisch te gaan napluizen naar de mededelingen over het personaat van Heerlen. Daarvoor is het hier echter niet de plaats. Ik beperk mij tot de informatie die te vinden zijn in de verbalen van 1697 en 1699⁴⁶. In het eerste wordt meegegeeld dat de personaattienden nog steeds worden getrokken door Jean de Groussou⁴⁷. Voor de jaren 1697 en 1698 werden zij verpacht aan een zekere Paulus Stas, die jaarlijks daarvoor een bedrag van 630 gulden moest opbrengen.

In verband met een nieuwe fase in de reeks Europese oorlogen die de Republiek meestal tegenover Frankrijk en aan de kant van de verbonden mogendheden plaatste⁴⁸ valt in het verbaal van 1699 ineens nieuw licht op de terugslag die dit kreeg op de belangen van Franse onderdanen. Daar wordt immers melding gemaakt van de confiscatie van deze tienden van Heerlen als represaillemaatregel. Mogelijk was dit het geval geweest voor de volle duur van de Negenjarige Oorlog en was daaraan eerst een eind gekomen met het vredesverdrag van Rijswijk in 1679. In het verbaal van 1699⁴⁹ is sprake van een resolutie van de Staten-Generaal van 18 april 1698, waarmee aan dit soort confiscaties een eind werd gemaakt. Met betrekking tot het personaat van Heerlen wordt aangetekend dat als gevolg daarvan:

“Het gemene land nu weer profiteert van 42 rijksdaalders die den Heer Heldewier als admodiateur uit het personaat ten dienste van de kerk heeft uitgekeerd en nu door den tegenwoordigen admodia-

teur zal betaald worden". Bij nader onderzoek ontdekte ik dat de genoemde resolutie door toedoen van Jean de Groussou en met inschakeling van de toenmalige Franse ambassadeur in Den Haag, François d'Usson⁵⁰, was uitgevaardigd. Een interventie van de laatste kwam ik tegen in de gedrukte resoluties over het jaar 1698⁵¹. Wegens enkele daarin voorkomende details die het onderzoek naar de geschiedenis van het personaat van Heerlen kunnen dienen laat ik de tekst van de door deze ambassadeur op 9 april 1698 ingediende memorie hier in zijn geheel volgen⁵²:

"L'Ambassadeur Extraordinaire de France a receu ordre du Roy Son Maistrede representer a Vos Seigneuries que le Sr Groussou, François de Nation, devant rentrer, en consequence du dernier Traicté de Paix en possession de son benefice du personnat de Herle, pais de Fouquemont, Dioceze de Ruremonde, pour jouir des fruits & revenus de ce benefice immediatement apres la Ratification des Traittez, a envoyé sa procuration à Mastrigt, pour recevoir & affermer ce qui luy est deub pour le presen & pour l'advenir, mais il se trouve que ce peronnat ayant été affermi pour deux ans, les fermiers en ont payé les revenus par avance, au recevoir des biens ecclésiastiques, en sorte que le veritable propriétaire de ce benefice, seroit privé par la de la jouissance du bien, qui luy appartient legitimement, dont la paix le remet en pleine possession. Et comme Vos Seigneuries ont desja donne en plusieurs occasions des marques du dessir sincère qu'elles ont de faire executer ponctuellement les Traittez, l'Ambassadeur Extraordinaire de France est persuadé qu'elles le feront encore paroistre en celle-cy en donnant ordre au Sr Ghijsen, Receveur des biens Ecclésiastiques, les deniers perceus de ce benefice pour le passé, & pour l'advenir, avec la liberté d'affermir ce benefice. Fait à la Haye ce 3. jour d'Avril 1698". We laten dit stuk zonder verder commentaar. Ik stip slechts aan dat het op 9 april ter advisering werd opgestuurd aan rentmeester Ghijsen. Het door hem opgestelde advies was op 18 april al binnen en leidde tot de resolutie van Haar HoogMogenden dat Jean Groussou weer ongestoord van de hem toekomende inkomsten kon genieten, nadat hij een daartoe strekkende "attestatie de vita" had overgelegd⁵³.

Wel is inmiddels duidelijk geworden dat het bezit van beneficiën en de mogelijkheden de daaraan verbonden inkomsten ook werkelijk op te strijken onderworpen waren aan de wisselvalligheden van de grote politiek. Jean de Groussou zou dit tot aan zijn dood in 1706 blijven ondervinden⁵⁴. Daarmee zijn we teruggekeerd tot de omlijsting die ik aan het begin van deze kanttekeningen aanbracht met te verwijzen naar mijn bevindingen bij het onderzoek naar de beneficiën van Willem van Enckenvoirt. Deze prelaat heeft het evenals soortgenoten voor en na hem rijkelijk ondervonden dat het recht op beneficiën slechts een kant van de medaille vormde. Dat recht kon nog zo stevig gefundeerd zijn, het hing in veel gevallen van andere rechthebbenden af of de verwerving van de daaraan verbonden

inkomsten ook geëffectueerd kon worden. Dat was de andere kant van de medaille. In deze kanttekeningen is wel duidelijk geworden dat er op reël bezit van de tweede Zuidfranse prelaat die rechten deed gelden op het personaat van Heerlen een en ander valt af te dingen.

W.A.J. Munier.

NOTEN:

1. LvH. 39 (1989), 91-103.
2. Ik verwijs hiervoor naar een artikelenreeks in LvH. onder de titel: Benoemingen van pastoors van Heerlen in de Staatse tijd (1633-1795). Een enkele maal zal naar deze artikelen verwezen worden met de afkorting: Benoemingen enz.
3. Zie: Enckenvoirt, Willem van, Romeins curiaal en kardinaal, in: NBW 4, Brussel 1970), 237-245 (W.A.J. Munier).
4. In: Römische Quartalschrift, 53 (1958), 146-184; het personaat van Schijndel, dat van 1502-1534 in zijn bezit was, kan vergeleken worden met dat van Heerlen. Door bemoeienis van Van Enckenvoirt was Amisius Tectoris of Deckers er van 1506 tot 1529 pastoor en Johan van Doemelen van 1529 tot 1534.
5. De omschrijving is afkomstig van: H.H.E. Wouters, Het Franse intermezzo te Maastricht, 1673-1678, in: Msg 92 (1973), kolom 132-165.
6. Er moet wel rekening gehouden worden met de herovering van het stadje Valkenburg door een Staatse legerafdeling in december 1672. Deze gebeurtenis kreeg ook enige terugslag op de nabijgelegen plaatsen in het Land van Valkenburg. Eerst in het voorjaar van 1673 kwam heel de regio stevig in Franse handen.
7. Voor de drie periodes van zijn vicariaat zie J. Habets, Geschiedenis van het bisdom Roermond, II, Roermond 1890, 492-493; 502-508; 510-512.
8. Het was het gebruikelijke procédé dat ten aanzien van alle kerkelijke inkomsten in de Staats geworden partages van de drie Landen van Overmaas na de tenuitvoerlegging van het Partagetractaat. In het geval van Cloeps hadden de Staatse autoriteiten na 1661/63 de rechten van deze door de Spaanse koning benoemde beneficiant erkend.
9. Enkele bijzonderheden over deze eerste predikant van Heerlen bij: A.M. Postma-Van Leeuwen, Uit de geschiedenis van de Hervormde Gemeente van Heerlen, 1649-1949, Heerlen 1949, 13-19.
10. Het is opvallend dat de Staten-Generaal al in 1633, dus in het eerste jaar van hun heerschappij over de Landen van Overmaas, bij verschillende gelegenheden hebben overwogen de in dat jaar overleden pastoors door predikanten te vervangen en de aan deze pastoorsplaatsen verbonden bezittingen en inkomsten toe te wijzen aan deze predikanten.
11. De beide in het hier volgende geanalyseerde stukken in: RAL, Familiearchief Van de Bergh. inv.nr. 489.
12. Enkele bijzonderheden over hem bij Habets, Geschiedenis van het bisdom Roermond, III, Roermond 1892, 315.
13. Benoemingen enz., LvH. 34 (1984), 38-42.
14. Zie noot 11.
15. RAL, oud-archief bisdom Roermond, Acta episcopalia, 2 (1666-1688).
16. Wegens het ontbreken van foliëring wordt naar de betreffende data verwezen.
17. RAL, DTB registers, 140.1, f.60 en f.123.
18. LvH. 39 (1989), 102 en noot 14.
19. T.a.p. noot 2 en 3.
20. Zie hierna.
21. RAL, Archief Staten-Generaal (SG) 6786 (ingekomen brieven, 1677-1679).

22. Van 1679 tot 1685; daarna verbleef hij vermoedelijk in Parijs.
23. De tekst van dit artikel in noot 22.
24. Uiteraard had het artikel de veel bredere strekking om de belangen van al degenen, die in een soortgelijke positie verkeerde als D'Estrades, veilig te stellen.
25. Zie hierna.
26. O. Schutte, Repertorium der buitenlandse vertegenwoordigers in Nederland 1584-1810, Den Haag 1983, 19-23; Ludwig Bittner-Lothar Gross, Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648), I. Bd (1648-1715), 358 (in het vervolg geciteerd: Bittner-Gross, Repertorium enz.).
27. Ook deze brief bevindt zich in het bewuste dossiertje.
28. ARAH, SG 3300, ff. 138v-139r.
29. Op 27 juli, t.a.p., f.135r-v.
30. T.a.p., ff. 174v-175r-v.
31. De termijn van acht dagen vertoont enige gelijkenis met de praktijk van de pauselijke curie in Rome, die volgens bepaalde normen de zogenaamde fructus medii temporis voor zich opeiste.
32. Op 14 september werd het stuk ter vergadering van de Staten-Generaal gelezen; ARAH. SG 3300, f.243.
33. T.a.p., f.281.
34. Het schrijven arriveerde pas op 4 november in Den Haag en werd aan het eerder genoemde dossiertje toegevoegd.
35. Hij was internuntius in Brussel van 1677-1706; bijzonderheden over hem in: Romeinse bronnen voor de kerkelijke toestand der Nederlanden onder de apostolische vicarissen, 1592-1727, II (1651-1686), ed. R.R.Post, RGP, grote serie, d.84, Den Haag 1941, passim.
36. RAL, Oud-archief bisdom Roermond, port.32b, omslag 29.
37. Habets, a.w., II, 512-522.
38. RAL, Oud-archief bisdom Roermond, port.32b, omslag 29.
39. Bittner-Gross, Repertorium enz., I, 226.
40. ARAH, Raad van State (RvS), inv. nr 1705, verbaal over 1679.
41. Uit niets blijkt dat de gecommiteerden op de hoogte waren van de procedure van overdracht die omstreeks dezelfde tijd aan het lopen was. De procedure zelf maakt duidelijk dat de Staten-Generaal al in 1679 de hier bedoelde rechten uitoefenden. Hiernaar moeten ook enkele uitspraken van de beide auteurs gecorrigeerd worden.
42. T.a.p., 100 en noot 23.
43. RAL, LvO, nrs 268-440; vooral van de zaken die in de zeventiende eeuw aan het comptoir behandeld werden is weinig overgebleven.
44. ARAH. RvS, inv.nr 1705, verbaal over 1681.
45. Hier duidelijk bedoeld de Franse inval van 1672.
46. Beide verbalen in ARAH. RvS, inv.nr 1709.
47. Het staat er zo: "Heerle de personaattienenden gehorende tot de pastorij van Heerle voor desen getrocken bij den persoon van Jean Groussou, claire (moet zijn "clerc") tonsuré du diocèse d'Agén en nu bij UEdMo verpagt voor de jaren 1697 en 1698 aan Paulus Stas jaarl. voor 630,-", verbaal over 1679, f.17.
48. Zie de bijdrage van I. Schiffer, De Republiek der Verenigde Nederlanden 1609-1702, in: De Lage Landen van 1500 tot 1780, Amsterdam 1978, 262-267.
49. ARAH, RvS, t.a.p., f.9.
50. Markies van Bonrepaus, en vandaar dikwijls kortweg genoemd Bonrepaus, ambassadeur in Den Haag van 1698-1699, Bittner-Gross, Repertorium enz., I, 226.
51. ARAH, Fagel Supplement, inv.nr 450, ff.194-195.
52. De gebrekkige ortographie heb ik onveranderd gelaten.
53. ARAH, Fagel Supplement, inv.nr 450, f.217.
54. Zie: Benoemingen enz., LvH 34 (1984), 61-62.

De totstandkoming van de spoorlijn Sittard - Heerlen - Herzogenrath

Op 30 april 1896 reed een feestelijk versierde trein van Sittard naar Herzogenrath en vervolgens terug naar Heerlen. Bij ieder station werd gestopt en werden vriendelijke woorden over en weer gesproken. Schutterijen, harmonieën, fanfares en zanggezelschappen stonden aangetreden om de feestvreugde te vergroten. En men mocht terecht feestvieren; immers na jarenlang hopen en voorbereiden had Oostelijk Zuid-Limburg eindelijk zijn spoorwegverbinding gekregen en daarmee was een belangrijke voorwaarde vervuld om de ontginning van steenkool op grotere schaal ter hand te nemen. Voor een economische exploitatie van de mijnen was het vervoer immers enorm belangrijk. Overigens niet alleen het vervoer van materieel en de produkten maar ook van de mijnwerkers. De spoorlijn is daarom enorm belangrijk geworden en we zien dan ook reeds in de jaren negentig van de vorige eeuw steenkoolontginning op andere plaatsen dan alleen de Kerkrade plaatsvinden. Concessies worden niet alleen meer aangevraagd en verkregen maar ook in exploitatie gebracht en dat was in de jaren voor 1896 wel eens anders geweest.

In 1839 werd in Nederland de eerste spoorlijn in gebruik genomen en in Maastricht maakte men al snel daarna plannen voor een verbinding met de Pruisische grens, waarbij tevens een zijtak naar Kerkrade gepland werd voor de afvoer van de steenkolen. De regering diende in 1842 een wetsvoorstel in, maar de Kamer lag zo dwars dat het niet eens tot een behandeling ervan kwam. De regering trok het voorstel in. Niettemin is de lijn er - dankzij het particulier initiatief - toch gekomen en zo kon op 20 oktober 1853 de eerste spoorlijn in Limburg plechtig geopend worden. In 1856 gevolgd door de lijn Maastricht-Hasselt, waardoor een verbinding via het spoor met Antwerpen mogelijk werd. In 1861 werd de lijn Maastricht-Luik geopend. En nu werd het tijd geacht ook de verbinding met de rest van Nederland beter te regelen. Dat geschiedde door de aanleg van de lijn Maastricht-Roermond-Venlo in 1865.

Het midden van de jaren zestig gaf veel activiteit te zien op het gebied van spoorwegaanleg maar deze activiteit was vooral rond Venlo geconcentreerd. In 1866 kwam de verbinding Venlo-Eindhoven tot stand, zodat nu ook Amsterdam en Rotterdam via het spoor vanuit Maastricht bereikbaar waren. Maar evenals Maastricht hechtte ook Venlo veel waarde aan goede verbindingen met het buitenland en nog in 1866 werd de lijn naar Kaldenkirchen geopend, een jaar later gevolgd door die naar Kempen.

Dan blijft het even rustig in onze provincie. Maar in 1879 ziet Roermond de lijn Mönchen-Gladbach-Roermond-Antwerpen gerealiseerd. En tenslotte wordt in 1883 de verbinding van Venlo met Nijmegen tot stand gebracht.

Oostelijk Zuid-Limburg lag er wat verloren bij, al was hier dan in 1872 de verbinding Simpelveld-Kerkrade tot stand gebracht. Indien de inwoners van Heerlen op reis wilden gaan in het midden van de 19de eeuw, dan wandelde men naar Simpelveld of naar Sittard om daar in de trein te stappen. Natuurlijk kon men ook met de postkoets. Zo verzorgde de firma Cremers ("Criemespöske") tweemaal per dag de verbinding met Aken en Abbé's postkarretje bracht mensen en goederen naar Sittard en terug.

Maar men wilde heel graag een snellere en goedkopere verbinding met andere plaatsen hebben. Zo bestonden reeds in 1853 plannen om een spoorlijn van Heerlen naar Simpelveld aan te leggen. De gemeenteraad van Heerlen besloot een verzoekschrift naar de koning te sturen, waarin stond dat de Aken-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij verplicht werd een kiezelweg aan te leggen van Heerlen naar Simpelveld als de spoorwegplannen onverhoopt niet door mochten gaan.

Zoals we nu weten zijn de plannen niet doorgegaan; in 1871 had de Luiker-Maastrichtse Spoorwegmaatschappij het plan een spoorlijn aan te leggen van Maastricht over Heerlen naar Geilenkirchen. De maatschappij vroeg bij de regering concessie aan voor deze lijn en de gemeenteraad van Heerlen besloot deze aanvraag te ondersteunen, waarbij men naar voren bracht dat "de bloei van landbouw en nijverheid hoofdzakelijk afhangt van goedkope en snelle middelen van vervoer" en dat de streek zonder spoorlijn niet die ontwikkeling zou doormaken als wanneer men wel een spoorlijn had.

Het station van Heerlen voor de eerste verbouwing in 1912 (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

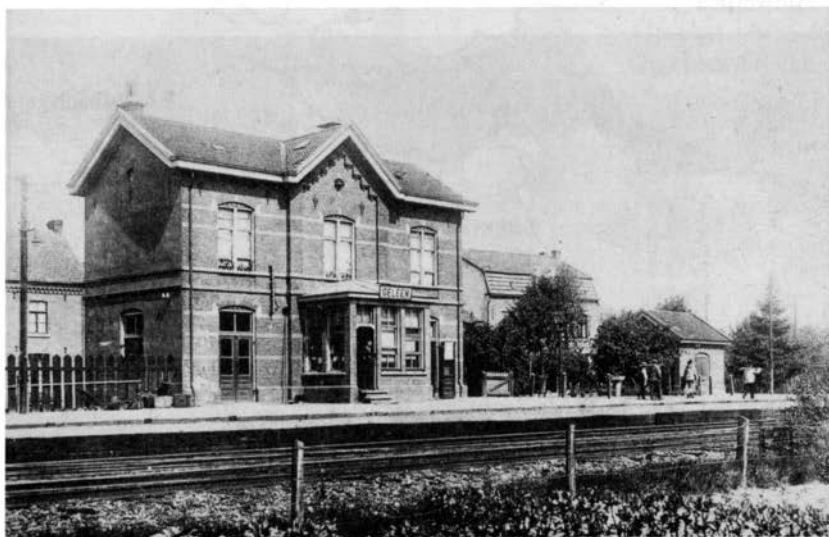
*H.L.C.H. SAROLEA,
geb. te Maastricht 18-1-1844
overleden te Heerlen 12-9-1900*

Ook dit plan ging niet door en in 1873 werd door de gebroeders Van Oppen uit Maastricht concessie aangevraagd voor een spoorlijn van Kohlscheid over Heerlen-Sittard-Maaseik en Weert naar Eindhoven. Men vond deze lijn nodig voor het transport van de kolen. Men had grote verwachtingen van de steenkoolexploitatie. Anderzijds was men van mening dat er grote behoefte bestond aan locale en internationale verkeersmiddelen in de streek.

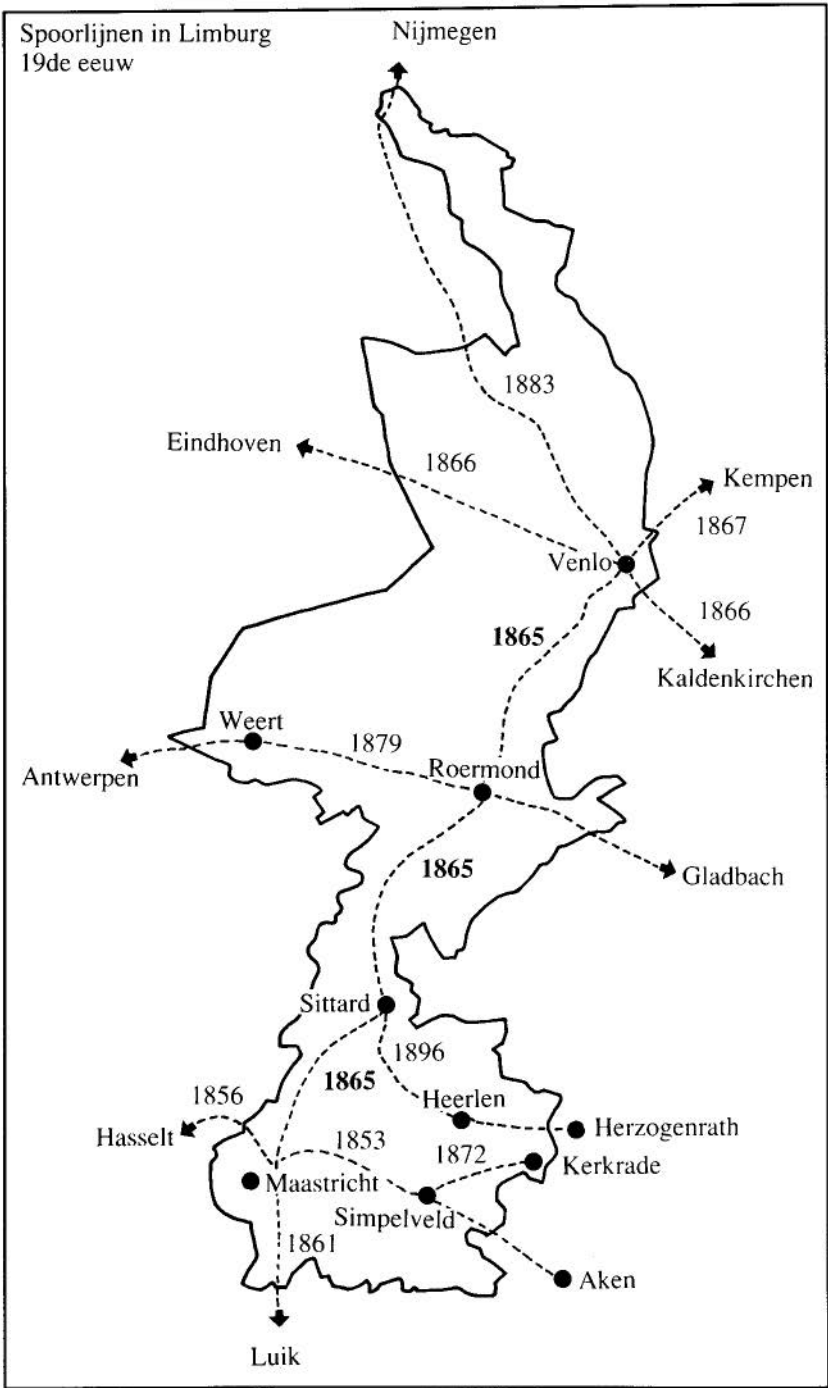
In de Memorie van Toelichting op de Spoorwegwet 1875 wordt door de regering melding gemaakt van de aanvraag. De regering heeft de zaak nog in onderzoek maar ze weet reeds te melden dat er waarschijnlijk geen bezwaren zullen zijn. De regering is zelfs bereid subsidie te geven als de initiatief-

nemers de zekerheid kunnen geven dat de plannen doorgaan.

De verantwoordelijke minister geeft op nog 26 oktober 1875 in de

Het station van Geleen (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

Tweede Kamer als zijn mening te kennen dat het “nogal voorbarig is nu reeds een spoorweg aan te maken voor onze steenkoolexploitatie in het Zuiden van Limburg”. Niettemin is de regering bereid 30% van de kosten te subsidiëren, als het particulier initiatief 70% weet op te brengen.

In Heerlen wordt een spoorwegcomité opgericht dat ervoor ijvert de plannen in daden omgezet te krijgen. Vanuit de gemeenteraad worden verzoekschriften naar Den Haag gestuurd maar - helaas, het verhaal dreigt eentonig te worden - de plannen gaan niet door bij gebrek aan financiële steun.

In de jaren tachtig van de vorige eeuw werden nog pogingen aangewend om een ander openbaar vervoermiddel in Oostelijk Zuid-Limburg te introduceren, nl. de stoomtram maar ook dit project ging niet door, vermoedelijk omdat het te kleinschalig van opzet was. Ook in dit project was de gemeente Heerlen bereid geld te steken. Dat bewijst eens te meer hoe zeer men de noodzaak van goede verbindingen inzag.

Zo was de situatie toen Henri Sarolea zich in 1887 in Heerlen vestigde. Hij was op 18 januari 1844 in Maastricht geboren en had een waterstaatkundige opleiding genoten, met als specialisatie spoorwegbouw. In het toenmalige Nederlands-Indië had hij onder leiding van Ir. J.L. Cluysenaer, de latere directeur van de Staatsspoorwegen, ruimschoots ervaring in het aanleggen van spoorwegen opgedaan.

Hij vestigde zich op 18 maart 1887 in Heerlen en startte met het

Het station van Hoensbroek uit circa 1910 (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

ontwerpen van een verbinding tussen Herzogenrath over Heerlen naar Sittard. Hij was van mening dat het plan van de gebroeders Van Oppen te groot (en dus te kostbaar) was en het plan van een stoomtram te klein (en dus niet geschikt voor rijkssubsidie) en hij ontwerpt iets wat het midden tussen deze plannen inhoudt, nl. een locaalspoorweg. Zelf zegt hij in een toelichting aan de provincie dat een locaalspoorweg “een gewone spoorweg is van meer economische constructie, waarop treinen, van een beperkt gewicht, met beperkte snelheid vervoerd worden”. Volgens de wet van 9 augustus 1878 mocht die snelheid 30 km per uur bedragen, maar toen de lijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard in 1896 geopend werd, was de maximumsnelheid verhoogd tot 40 km per uur.

Het heuvelachtige terrein stelde Sarolea nogal voor problemen. Immers het was zaak de kosten binnen de perken te houden en niet teveel “ophogingen, ingravingen en viaducten” te ontwerpen. Hij houdt daarom de provinciale bestuurders voor “dat de bepaling van een spoorwegtracé in een bergachtige streek afhankelijk is van de gesteldheid van het terrein, en dat de richting van den spoorweg tusschen de gegeven eindpunten niet naar welgevallen kan worden gekozen maar als het ware door de natuur wordt aangewezen”.

Op 1 juni 1888 werd de concessie door hem aangevraagd en op 24 mei 1889 door de minister verleend, voor het gedeelte op Nederlands grondgebied. Voor het Duitse gedeelte moest hij concessie aanvragen bij de Pruisische minister van Openbare Werken, die ook toestemming moest verlenen voor het medegebruik van het station te Herzogenrath.

Het station van Schinnen (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

Ook al was de concessie verleend, daarmee was de lijn nog niet gerealiseerd. Te vaak waren de plannen in het verleden niet doorgaan bij gebrek aan middelen. Dat risico wilde Sarolea niet lopen en nog voor de concessie officieel verleend was, vroeg hij rijkssubsidie aan, waarbij hij wees op de houding van de regering in 1875 bij de aanvraag van de gebroeders Van Oppen. Groot was de teleurstelling toen de regering - zonder opgave van redenen - het subsidie weigerde. Steun moest nu van de lagere overheden komen.

Uit de aanvraag bij de provincie blijkt dat de totale kosten voor de aanleg geraamd werden op 1,2 miljoen gulden, waarvan uiteindelijk f 900.000,— opgebracht zou worden door de Staatsspoorwegen, die de lijn ging exploiteren. Er bleef dus nog een bedrag van f 300.000,— over dat via subsidies opgebracht moest worden. Van de provincie vroeg Sarolea een bijdrage van f 200.000,—, de rest verwachtte hij van de gemeenten te krijgen.

Hoewel de provincie grote waardering heeft voor het plan en ook het belang voor de hele provincie inziet - temeer daar Sarolea van plan was ook een lijn van Sittard via Echt en Weert naar Eindhoven te bouwen -, wil men in eerste instantie niet verder gaan dan een bedrag van f 100.000,— beschikbaar te stellen. De provincie stelt zich op het standpunt dat ook het rijk dient bij te dragen; maar wat men ook doet en welke argumenten men ook aandraagt, de minister blijft bij zijn eenmaal genomen besluit geen subsidie te verlenen. Vervolgens richt de provincie zich tot de Staatsspoorwegen, waar Cluysenaar inmiddels directeur geworden is. Hij blijkt uiteindelijk bereid nog f 50.000,— meer in het project te steken, als de provincie

Het station van Kerkrade-Rolduc (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

de ontbrekende f 50.000,— subsidieert. In een buitengewone vergadering gaan Provinciale Staten op 23 september 1890 akkoord met het verhogen van het provinciaal subsidie tot f 150.000,—.

Nu moesten de gemeenten nog overgehaald worden hun bijdrage te betalen. De gemeenteraad van Heerlen had in 1889 reeds het goede voorbeeld gegeven door een bedrag van f 60.000,— ter beschikking te stellen. De overige gemeenten werden in 1890 benaderd door een commissie, waarbij "het al of niet verkrijgen van een station afhankelijk werd gesteld van het volledige bedrag der gevraagde subsidie".

Het zal niemand verwonderen dat de gemeenten onder deze voorwaarden snel over de brug kwamen. Zodoende kon er op 27 september 1890 in Maastricht een vergadering plaatsvinden, waarbij besloten werd een vennootschap op te richten met de naam "Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij", die de concessie van Sarolea zou overnemen.

De statuten van deze maatschappij werden bij Koninklijk Besluit van 13 april 1891 goedgekeurd. Het doel van de vennootschap wordt in artikel 2 omschreven als "de aanleg en exploitatie van spoorwegen of locaalspoorwegen van 1° Sittard, langs Heerlen naar Herzogenrath 2° Sittard, langs Echt en Weert naar Eindhoven".

De exploitatie van de lijn werd verzorgd door de Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen. De onderhandelingen over de voorwaarden werden in oktober 1890 reeds afgesloten. Beide par-

Het station van Schaesberg. Dit is het enige station dat momenteel nog in zijn oude gedaante bestaat (prentbriefkaart uit de collectie van J. P. J. Engelen, Klimmen).

tijen waren het eens geworden. Alleen de regering moest haar goedkeuring nog verlenen. Maar het nieuwe kabinet, waarin Minister C. Lely de portefeuille beheerde van het Ministerie van Waterstaat, Handel en Nijverheid, dreigde roet in het eten te gooien. De regering was nl. van mening dat de Staatsspoorwegen zelf de lijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard moest aanleggen, hetgeen betekende dat de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij geliquideerd moest worden. Zover is het niet gekomen omdat de regering inzag dat realisering van het project gevaar liep. Provincie en gemeenten zouden nl. niet bereid zijn financiële bijdragen te leveren, als de aanleg zou geschieden door de Staatsspoorwegen. Zowel de provincie als ook de gemeenten zouden in dat geval redeneren dat de aanleg een rijkszaak was, die dan ook maar door het rijk volledig gefinancierd moest worden. Een voorgenomen interpellatie in de Tweede Kamer over dit plan van de regering ging niet door, omdat de regering terugkwam van haar voornemen.

Niettemin is de Zuider-Spoorwegmaatschappij toch enige jaren later geliquideerd. In de overeenkomst met de Staatsspoorwegen over de exploitatie was nl. een bepaling opgenomen dat de Staatsspoorwegen de spoorweg ieder moment konden kopen. En in 1898 maakten zij bekend dat zij dat per 1 januari 1899 wilden doen. Daarmee kwam een eind aan de Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij, die alleen de lijn Herzogenrath-Heerlen-Sittard heeft weten te realiseren. Haar ander plan - een kortere verbinding tussen Sittard en Eindhoven (via Weert) - heeft zij niet kunnen voltooien.

Het station van Nuth (prentbriefkaart uit de collectie van J.P.J. Engelen, Klimmen).

Toch is zij erin geslaagd Oostelijk Zuid-Limburg uit het isolement te halen. Door haar activiteiten heeft zij de grote stoot gegeven van de steenkoolexploitatie op grotere schaal dan voorheen. Niet voor niets komen wij dezelfde namen tegen in de Spoorwegmaatschappij als in de maatschappij die de steenkolen in Heerlen gaat exploiteren, nl. Sarolea en Honigmann. Zij hebben ook niet kunnen vermoeden dat er 90 jaar na de aanleg van de spoorlijn geen steenkolen meer in Zuid-Limburg gedolven worden. Zelden zal een industrie zo snel zijn opgekomen, een zo grote invloed gehad hebben op wonen, leven en werken van de mensen en zo snel zo volledig zijn verdwenen. Slechts stille getuigen hier en daar in het Limburgse land herinneren nog aan die bedrijvigheid van weleer.

J.T.J. Jamar.

LITERATUUR.

- G.J. Beckers, De opening van den spoorweg Sittard-Heerlen-Herzogenrath. In: 40 Jaren Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg, Heerlen 1936, blz. 167-173.
- J. Dautzenberg, Notulen der vergadering over aanleg spoorweg in hotel Cloot te Heerlen in 1878, in: 40 Jaren Spoor en Mijnen in Zuid-Limburg, Heerlen 1936, blz. 174-175.
- Cees van der Hoeven, De Spoorwegen in Zuid-Limburg, in: Mijn en Spoor in Goud, Heerlen 1952, blz. 245-300.
- J.T.J. Jamar, De Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij met liquidatie bedreigd, 1892, in: LvH, 1986, blz. 29-32.
- Nederlandsche Zuider-Spoorwegmaatschappij. Verslagen ingevolge art. 21 der statuten van de Gewone Algemeene Vergadering van aandeelhouders, 1891-1899. N.N., Heerlens Spoorwegstation weer verbouwd, in: Oranje Nassau Post, 1965, blz. 166-169.
- N.N., Chronijkje van het hertogdom Limburg sedert MDCCCXXX, in: Msg, 1980, blz. 51.
- P. Overhage, Heerlen's plaatselijke ligging in verband met het verkeer, in: Mijnennummer 1939-1940, blz. 33-39.
- L. van Paddenburgh en J.G.C. van Meene, Spoorwegstations in Nederland, Deventer 1981.
- J.W. Sluiter, Beknopt overzicht van de Nederlandse Spoor- en Tramwegbedrijven, Leiden 1961.
- B. Steenaert, Vijf en zeventig jaar spoorweg, in: Oranje Nassau Post, 1971, no.7.

Gerenoveerde Kakertshof moet wijk verjongen

Geruime tijd al ligt een groot deel van de oude Kakertshof in de gemeente Landgraaf er vervallen bij. Dit beeld zal het komende jaar drastisch veranderen. De hoeve, die nog korte tijd een agrarische bestemming zal hebben, wordt gerenoveerd en verbouwd en zal najaar 1991 uit negentien eengezinswoningen en zes appartementen bestaan. Op die manier moet de sterk vergrijsde wijk de Kakert in de voormalige gemeente Schaesberg "nieuw leven" worden ingeblazen. De hoeve is sinds enige tijd in het bezit van de Woningvereniging Schaesberg, die de er in aan te brengen woningen wil verhuren aan "jonge" gezinnen.

Jarenlang zocht de gemeente Landgraaf naar een mogelijkheid om de Kakertshof na restauratie een passende bestemming te geven, bij voorbeeld door er een horeca-gelegenheid in te vestigen of er koopwoningen van te maken. Alle plannen strandden echter, totdat de Woningvereniging Schaesberg de Kakertshof kocht. Aanvankelijk was het de bedoeling om de hoeve echt te restaureren. Dat voornemen stuitte echter op een hindernis, die ook al voor de gemeente onoverkomelijk was gebleken. Omdat de Kakertshof niet op de Monumentenlijst voorkomt, worden er namelijk ook geen

Een luchtfoto van de Kakertshof, gelegen in het "Haesdal". Op de voorgrond links het woonhuis, dat behouden blijft. De melkstallen die er links tegenaan zijn gebouwd, blijven eveneens staan. De andere vleugels, ook het gedeelte rechts naast het woonhuis, worden echter gesloopt.

rijkssubsidies voor restauratie verleend. De Kakertshof kwam weliswaar al in 1381 voor in de leenregisters van het Leenhof van Valkenburg als onderdeel van de bezittingen van de grafelijke familie van Schaesberg, maar de oudste gedeelten van de hoeve zoals die er nu staat, dateren uit de zeventiende eeuw. Dat was onvoldoende om op de Monumentenlijst te worden geplaatst.

Het gehele complex restaureren zou voor de Woningvereniging dan ook te duur worden. Bovendien zou de in oorspronkelijke staat herstelde hoeve zich minder goed hebben geleend voor sociale woningbouw door de “ongelukkige” indeling. Daarom werd gekozen voor verbouwing en renovatie, waarbij drie van de vier vleugels van de in een carré gebouwde hoeve wegens hun bouwvalligheid moeten worden gesloopt. Wat staan blijft, is de uit 1856 daterende woning die deel uitmaakt van het complex en op de wijk de Kakert uitkijkt. Ook de in hetzelfde jaar gebouwde melkstallen aan de linkerzijde van het woonhuis blijven behouden. In het woonhuis worden (in drie lagen) zes appartementen ondergebracht, in de oude melkstallen twee eengezinswoningen. Dit gedeelte van het complex wordt dus verbouwd, waarbij zoveel mogelijk van de oude materialen gebruik zal worden gemaakt.

De andere vleugels, waarin (vee)stallen en schuren zijn te vinden, zijn echter zeer bouwvallig en moeten worden gesloopt. Hier zullen nog eens zeventien eengezinswoningen worden gebouwd. De hiervoor te gebruiken materialen zijn weliswaar nieuw, maar zullen zo goed mogelijk aansluiten op het beeld dat de oude hoeve bood en dat van de te verbouwen melkstallen en het woonhuis.

Ook blijft de carrévorm behouden en wordt op de binnenruimte zoveel mogelijk oude bestrating aangebracht. Op die manier moet het beeld van de oude karakteristieke hoeve, gelegen in het “Haesdal” in de nabijheid van de ruïnes van het kasteel Schaesberg, binnen de grenzen van het financieel haalbare zoveel mogelijk behouden blijven. De hele operatie gaat naar verwachting tussen de 3,5 en de 4 miljoen gulden kosten, op te brengen door de Woningvereniging Schaesberg en de gemeente Landgraaf (uit het Stads- en Dorpsvernieuwingsfonds). De gerenoveerde en verbouwde Kakertshof krijgt voor dat geld een geheel nieuwe functie: nieuw leven inblazen in een wat ingeslapen wijk.

Th. Snickers